

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu*

Marián Gálik

*Ústav orientalistiky, Slovenská akadémia vied,
Bratislava*

17. alebo 18. februára 1405 zomrel v Utrare, v meste na rieke Syr-Darja, neďaleko dnešného Taškentu v Strednej Ázii, Timur Leng (Chromý Timur), Timur Veľký či Tamerlán (1336 – 1405). V dejinách je známy ako jeden z najväčších hrdlorezov stredoveku, možno hroznejší než Džingischán alebo Batuchán. „Ranou z milosti“ nazvali Ian Gillman a Hans-Joachim Klimkeit takmer úplné zničenie kresťanstva v Ázii, ktoré sa udialo počas jeho vlády (Gillman – Klimkeit 1999: 151). Iný historik, Samuel Hugh Moffett, nazval dlhý rad činov tohto krvilačného tigra „osudnou ranou“ východného kresťanstva (Moffett 1992: 504). Dávno pred nimi Laurence B. Browne charakterizoval čin chromého Timura ako zatmenie kresťanstva v Ázii (Browne 1933). Všetky tri naznačujú, že išlo o proces. Na rozdiel od zatmenia slnka a mesiaca trval takmer jeden a pol milénia.

Čitateľ posledných slov Evanjelií podľa sv. Matúša (28, 19) a sv. Marka (16, 15), kde sa píše: „Id'te a učte všetky národy a krstite ich v mene Otca i Syna i Duchu Svätého“, alebo „Id'te do celého sveta a kážte evanjelium všetkému stvoreniu“, nadobudne dojem, že sa Ježišove slová a misionárske poslanie bralo doslovne. Ale keď čítame

* Venované pamiatke prof. PhDr. Blahoslava Hrušku, DrSc., ktorý zomrel počas účasti na humboldtovskom sympóziu „Východné kresťanstvo, judaizmus a islám medzi smrťou Muhammadovou a Timura Chromého (632 – 1405)“, venovanom ekumenickému úsiliu o vzájomnú komunikáciu a porozumenie medzi tromi abrahámovskými náboženstvami v dňoch 25. – 28. 6. 2008 v Kaštieli Dolná Krupá na Slovensku. Česť jeho pamiatke.

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

Skutky apoštolské, prípadne *Listy sv. Pavla Apoštola*, môžeme si myslieť, že prvotné kresťanstvo sa nedostalo za hranice Blízkeho Východu, severnej Afriky a okolia Stredozemného mora. Aspoň tak to pripadá laikovi, ktorý sa špeciálne nevenuje štúdiu dejín kresťanstva ako celku.

V skutočnosti sa kresťanstvo začalo rovnako intenzívne šíriť po ďaleko širšom území Afriky i Ázie, než ako sa spomína v *Novom Zákone* alebo ako ukazujú v biblických atlasoch. Vie sa toho dost málo o časoch apoštolských a krátko po nich. Dokonca nevieme ani presnejšie, kde väčšina apoštolov a ich žiakov pôsobila, alebo nemôžeme si byť tým istí, lebo zachované či tradované údaje sa navzájom rozchádzajú. Jasné to je to so sv. Petrom a Pavlom, pretože tí si aspoň na konci svojej dráhy zvolili Západ, predovšetkým Rím, ktorý v tom čase bol „hlavným“ mestom vtedy známeho sveta. Andrej, Petrov brat, mal hlásať Evanjelium v Grécku a tam aj zomrieť, Matúš v Etiópii (podľa iných v Perzii), o Jakubovi, bratovi Sv. Jána sa tvrdí, že zomrel v Jeruzaleme, ale aj v Španielsku. Z tých, čo sa obrátili na Východ, sa v priebehu stáročí najznámejší stal „neveriaci“ Tomáš s Edessou v Sýrii alebo tí, ktorých spájame so severovýchodnou alebo južnou Indiou (Gillman – Klimkeit 1999: 9-11).

Začiatky východného kresťanstva

Dejiny východného kresťanstva, pod ktorými si predstavujeme vývin a peripetie tohto zatiaľ najpočetnejšieho svetového náboženstva (samozrejme s jeho početnými denomináciami), začínajú v Jeruzaleme. Pokiaľ ide o Jeruzalem, tam zohral veľkú úlohu Jakub, najstarší zo štyroch bratov či bratancov Ježiša Krista (Mat. 13, 55, Mk. 6, 3), ktorý potom ako sa Peter začal venovať misijnej činnosti, prebral vedenie jeruzalemskej kresťanskej obce. Zdá sa, že zohral väčšiu úlohu vo východnom kresťanstve než sa o tom píše alebo hovorí (Chilton – Neusner 2001). Bol iný ako Ježiš, aj iný ako ich bratanec sv. Ján Krstiteľ. Kým Ján Krstiteľ bol človek, „ktorý nejedol, ani nepil“, a Ježiš zasa bol, podľa vlastných slov, aj keď vyslovených jeho neprajníkmi, „pažravec a pijan, priateľ mýtnikov a hriešnikov“ (Mat. 11, 19, Luk. 7, 34), Jakub, ktorý sa pridal k Ježišovým nasledovníkom až po jeho smrti, bol

viac tradične židovský a niečo medzi oboma blízkymi príbuznými. Apoštol Jakub mladší, alebo spravodlivý Jakub, ako ho volali, údajne „nepil víno, ani alkohol, ani nejedol mäso. Neholil sa, ani sa nemazal olejom, ani sa nekúpal“ (Eusebius, cit. podľa Gillman – Klimkeit 1999: 52). Staroveký autor tu však pravdepodobne parafrázuje mienku autora *Skutkov apoštolských*, podľa ktorého Jakub navrhol zdržovať sa kresťanom jesť mäso obetované modlám, krv, zadusené zvieratá a zdržiavať sa smilstva (Sk 15, 29).

Aj keď prvým mestom východného kresťanstva bol Jeruzalem, po roku 62 (mučeníckej smrti Jakuba), po roku 70 (pád Jeruzalema) a po roku 135 (úplné zničenie Jeruzalema a vyhnanie Židov z Palestíny), prišlo ku koncu Jeruzalema ako kresťanského strediska. Obnovilo sa až roku 324 po víťazstve Konštantína Veľkého (274? – 337) v Rímskej ríši.

Sýrska Antiochia sa častejšie ako iné ázijské mestá spomína v novozákonných *Skutkoch apoštolských* a v Pavlovom *Liste ku Galatánom*. Antiochia asi aj preto, že v nej sa cítil byť vo svojom živle sv. Pavol, rímsky občan a helenizovaný Žid. A keďže Antiochia bola strediskom po grécky hovoriacich obyvateľov, ktorí prišli pred stáročiami z Atén a z Macedónska a neskoršie aj iných Grékov a pogrčtených Židov, veľmi ľahko sa stala na určitú dobu „hlavným mestom“ východného kresťanstva. Antiochia bola viac grécka než sýrska. Na začiatku kresťanskej éry tam bolo možné častejšie vidieť sochy gréckych než domorodých božstiev. Neskoršie zvíťazilo kresťanstvo. Antiochskí filozofi boli skôr aristotelevskí ako platónovskí. Inak to bolo s egyptskou Alexandriou, ďalším sídlom patriarchátu východného kresťanstva, ale tým sa tu nebudeme zaoberať. Tam platil opak.

Sýrska Edessa sa v novozákonných spisoch nespomína, ale stala sa rovnako dôležitá pre východné kresťanstvo. Bola sýrskejšia než Antiochia a v druhom storočí si edesskí Sýrčania preložili knihy *Starého Zákona* do svojho jazyka, ktorý sa stal liturgickým nielen v Sýrii, ale aj v Mezopotámii, Perzii, Indii a dokonca v Číne. Niekedy okolo roku 170 vydali sýrsku verziu *Nového Zákona* zvanú *Diatesaron* (prekladateľ Tatian /asi 120 – 180/). Je možné, že pomocou prerozprávania tejto verzie sa dozvedal o *Biblii* Muhammad (Gillman – Klimkeit 1999: 81, 84-85, Serjeant 1981: 570 ff.) V jeho dobe nebol nijaký preklad *Biblie* do arabčiny. Keby aj bol, Muhammadovi by to nebolo pomohlo. Nevedel čítať.

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

Antiochia sa stala jedným z mnohých „kameňov úrazu“ vo všeobecných kresťanských dejinách. Spôsobili to kristologické a iné vieroučné úvahy tamojších teológov. Nestorius (zomrel r. 451), predstaviteľ antiochskej školy, bol zástancom tzv. dyofyzitizmu, podľa ktorého mala osoba Ježiša Krista dve prirodzenosti: božskú a ľudskú. Na koncile v Efeze (r. 431), ktorý, ako sa v posledných výskumoch ukazuje, bol do veľkej miery fraškou, bolo Nestoriovo učenie odsúdené, on sám poslaný do vyhnanstva v Egypte (de Halleux 1994: 200-215) a jeho účastníci sa postavili za alexandrijského patriarchu Cyrila (zomrel 444), ktorý presadzoval monofyzitizmus, čo znamenalo, že vtelený Kristus mal jedinú (monos) božskú prirodzenosť (physis).

Rozkoly a nesvornosť vo východnom kresťanstve

Z jednotlivých kresťanských denominácií, ktoré vznikli ako plod podobných teologických diskusií a jednotlivých koncilov, ktoré nasledovali, najvplyvnejší v šírení kresťanstva v Ázii sa stali nestoriáni (správne Cirkev Východu), ktorí pod politickým tlakom museli opustiť Sýriu, prejsť do Perzie a neskoršie do Strednej Ázie, do Mongolska a do Číny (Kidd 1927, Pigulevskaia 1979: 186-230, Hunter 1989-1991, 1992, Lieu 2002: 183-195, Foltz 1999, Moffett 1992: 45-271, 287-469, Gillman – Klimkeit 1999: 21-73, 109-152, 205-305, Malek – Hofrichter 2006). Podobný osud čakal aj ostatných. Chalkedonský koncil (10 rokov po efezskom koncile, r. 451) odsúdil monofyzitizmus, ktorý bol väčšinou prijatý na efezskom koncile a obnovil vlastne dyofyzitizmus, trochu zložitejšie formulovaný, ale anatému (*anathema sit*, buď prekliaty) neodstránil z Nestoriovej hlavy. Tí, čo nepristúpili na tento druh kristologickeho učenia, vytvorili celé národné, od chalkedonského (rozumej predovšetkým byzantského) vierovyznania, rozdielne denominácie. Spomeňme koptskú a etiópsku cirkev v Afrike, jakobitov v Sýrii a arménsku cirkev v Ázii. Podobný osud postihol sýrskych maronitov, ktorých konštaninopolský koncil (opäť byzantský) vylúčil z kresťanskej komunity roku 680, necelých 50 rokov po Muhammadovej smrti r. 632 (Spuler 1961: 170-215, 240-318). V tom čase sa už islám a arabská politická moc dostala do Egypta, do Svätej zeme, Sýrie, dnešného

Iraku, Iránu, do časti Afganistanu a dosiahla hranice Indie. Kresťanskí postchalkedonskí Byzantínci sa nepoučili, keď r. 636 stratili vládu nad Sýriou, ani keď v rokoch 673 – 678 museli odolávať námorným útokom moslimov na Konštantinopol. Kvôli jednému článku viery vylúčili z cirkvi tých, ktorí sa dostali do područia islamu. V tomto prípade bola „kameňom úrazu“ idea monotheizmu, kristologické učenie o jedinej (monos) vôli (theléma) v Ježišovej bytosti (Spuler 1961: 217-225). Byzantínci neodsúdili sýrskych a egyptských melkitov, ktorí uznali chalkedonskú ortodoxiu. Aj ich meno pochádza zo sýrskeho slova malkája, čo asi znamená „cisárovi“ kresťania či „verní (byzantskému, teda nepriateľskému) cisárovi“ kresťania (Troupeau 1993: 399-422, Pavlincová – Horyna 2003: 375). Tieto rozkoly či herézie ako sa vtedy nazývali, vzájomná nevraživosť medzi sebou navzájom a chalkedonskými kresťanmi, vynikajúco pripravili pôdu pre stúpencom proroka Muhamada v Ázii a v Severnej Afrike (Macúch 1951: 10).

Najdôležitejšie rozdiely medzi vývinom kresťanstva na Západe a na Východe

Na rozdiel od západného kresťanstva, ktoré sa dostalo do prostredia, kde sa rúcali pohanské predstavy v starom Grécku a neskoršie v Ríme, respektíve na územiach, ktoré do Rímskej ríše patrili a hľadali sa nové, presvedčivejšie či aspoň prítlačivejšie náboženské predstavy z Východu, rôzne mystérie, kult egyptskej Isidy a iné (Widengren 1961: 43-77), na Východe boli stále veľmi silné náboženské systémy s dlhodobou, často tisícročnou tradíciou, teologicky i filozoficky presvedčivo sformulované, dokumentované, osvetľované pomocou veľkých diel umenia, prítlačivých mýtov, literatúry, sakrálnych stavieb, vyznávané miliónmi veriacich a podporované politickou a ekonomickou mocou. Presadzovať sa východnému kresťanstvu bolo veľmi ťažko, rozhodne ťažšie než v Európe, kde panovalo, aspoň v mestách, keď nie na vidieku (odtiaľ slovo *paganus*), náboženské vákuum. Vedľa myšlienky spásy boli to sociálne myšlienky, ideí rovnosti medzi ľuďmi, vzájomnej lásky, odporu voči otrokárskeho systému vo vtedajšej Európe, ktoré si získavali sympatie a viedli ku konverzii na kresťanstvo. Konštantín

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

Veľký neprejavil ku kresťanom svoju priazeň pre údajné videnie „In hoc signo vinces“, ale pretože v jeho vojsku v boji proti Maxenciovi pri moste Milvio na území dnešného Ríma v roku 312, bola väčšina kresťanských vojakov, ktorí potrebovali a boli ochotní aj život položiť za náboženskú slobodu. V nasledujúcom roku (313) udelil Konštantín Milánskym ediktom neobmedzenú náboženskú slobodu. Na jednej strane tým vyplnil túžbu širokých mas veriacich, ale na druhej strane chciac-nechtiac otvoril Pandorinu skrinku nedostatočne zodpovedaných teologických otázok v oblasti kristológie a učení o Najsvätejšej trojici. Postupne prichádzalo k helenizácii kresťanského posolstva, ktoré zrejme nebolo v intenciách Ježiša a jeho učeníkov. Je to celkom pochopiteľné, lebo tí cirkevní hodnostári a teológovia, ktorí stáli po boku či už Konštantína alebo jeho nasledovníkov, mysleli inak a chápali Ježišove slová inak než galilejskí rybári. Museli tak robiť, lebo im to diktovala ich helenistická vzdelanosť, síce asi najvyššia vo vtedajšom svete, ale aj príslušnosť k štátnemu náboženstvu a k štátnej moci. Aj cisár Konštantín, aj jeho nasledovníci si najmenej zo všetkého priali rozkol v cirkevných radoch a v roku 392 prišlo k „všeobecnému a neodvolateľnému“ zákazu všetkých pohanských kultov a obradov“ (Küng 2007: 225-226, 994). Najhoršie na tom boli Židia, ktorých Rimania vyhnali z Palestíny po roku 70 a 135. Tí sa k nim v Rímskej ríši správal lepšie ako kresťania v Byzancii. Pokiaľ ide o tzv. heretikov, to boli najmä Ariani, prívrženci alexandrijského kňaza Areia (260 – 326), ktorých odsúdil konštantinopolský koncil v roku 381 a prenasledoval, v tom čase vládnucci, cisár Theodosius (379 – 395) (Küng 2007: 219-226). O tých ostatných kresťanoch, ktorí žili vo Východorímskej ríši pred Muhammadom sme hovorili vyššie.

Iný rozdiel, ktorý bol medzi západným a východným kresťanstvom, bola intenzita a dĺžka prenasledovania. V detstve i v mladosti som veľa počul a čítal o katakombách – a Tertulianov *locus classicus*: „Sanguis martyrum est semen christianorum“ bol všade prítomnou miernou hyperbolou. Hoci prenasledovania za Neróna v roku 64 a neskoršie za Domiciána v rokoch 81 – 96 boli hrozné, neľudské, nedajú sa porovnať s tými, aspoň svojimi rozmermi a trvaním, ktoré boli u najväčších protivníkov Byzantíncov v Perzii. Nie je to môj názor. Prebral som ho od Moffeta, doteraz asi najlepšieho odborníka na východné kresťanstvo.

Katakomby v Ríme mali malý priestor, všetci, ktorí ich navštívili, ako ja v roku 1966, to dobre vedia: kresťania sa v začiatočných rokoch stretávali v synagógach a tie Rimanom nevadili. Omše sa slúžili v súkromných domoch tak ako teraz v Číne. A tie boli obyčajne skryté politickej moci. Tejto moci nešlo tak o vieru ako o to, že kresťania neboli voči nej dosť lojálni. Na Východe šlo o jedno i o druhé. Ak si vezmeme ako príklad Perziu, kam neskoršie odišla väčšina nestoriánov vyhnaných zo Sýrie, prenasledovanie začalo v čase po tom, ako prestalo na Západe. Tamojší kresťania sa stali nepriateľmi nielen pre zoroastriánov, vládnucej cirkvi v Perzii, ale aj pre jej vládcov. „Prenasledovanie kresťanov v Perzii ďaleko presiahlo v počte mučeníkov a v intenzite náboženskej nenávisti všetko, čo vytrpeli kresťania na Západe počas troch storočí vlády pohanských cisárov“ (Moffett 1992: 504). Najlepšie je to vidieť na Veľkom perzskom prenasledovaní, ktoré začalo dva či tri roky po Konštantínovej smrti, ktorý sa krátko predtým chystal vojensky napadnúť Perziu so zámerom byť ochrancom kresťanov. Za takejto situácie nie je nič čudné, že sa domáca svetská i náboženská moc spojili v akciách, ktoré prerástli v „najmasívnejšie prenasledovanie kresťanov v dejinách“ (Moffett 1992: 138), „neporovnateľné pokiaľ išlo o dĺžku, krutosť a počet mučeníkov“ (Casartelli 2003: 203). Stalo sa to za vlády Shapura II. (309 – 379), šacha, ktorý vládol najdlhšie v perzských dejinách a prežil Konštantína Veľkého i jeho synovca Juliana Apostata (331? – 363), ktorý tiež zomrel v Perzii. Ten ako odpadlík prišiel do Perzie krátko pred smrťou s tým istým cieľom ako jeho strýko.

Pokiaľ ide o vzťah moslimov ku kresťanom v jednotlivých krajinách vyznávajúcich islám, tam by som slovo prenasledovanie používal veľmi obozretne. Určite to nebolo prenasledovanie toho druhu aké sa praktizovalo v Rímskej ríši alebo Perzii. Na postupy, ktoré používali moslimovia voči kresťanom a Židom, ako tým, ktorí vlastnili Knihu, teda boli „ľuďmi Knihy“ (*ahl al kitāb*), poukazuje svetoznámy islamista slovenského pôvodu, prof. Yohanan Freedmann z Hebrew University of Jerusalem (1936 –), ako na praktizovanie tolerancie a nátlaku (Freedmann 2003). Mohli si zachovať svoju vieru, ale moslimovia ich pokladali za *dhimmi* (ochraňovaní obyvatelia), ľudia určitého druhu gheta, aj keď nie takého ako boli židovské ghetá v Európe (Freedmann 2003: 37-38, 41-42, 467-468). Mnohí z kresťanov, najmä v Sýrii, kde

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

tvorili väčšinu obyvateľstva v čase arabského vpádu, sa stali veľmi potrební pre málo vzdelaných Arabov. Takými boli kresťanskí (ale aj židovskí) učitelia, lekári, umelci, filozofi, architekti a iní. Najmä nestoriáni požívali arabskú dôveru (Dagron 1993: 462-463, 467-468). Boli aj prípady vyhnanstva i zabíjania Židov a väčšieho nátlaku na arabskom poloostrove (Freedmann 2003: 63, 90).

Donucovacích metód bolo viacero. Ako *dhimmi* museli platiť *džizvu* (daň z hlavy), ktorá bola vyššia ako u moslimov, ale obyčajne nižšia než u bývalých kresťanských mocipánov. Museli počítať s možným násilným vysťahovaním z krajín, kde bývali, ale to robili práve tak kresťania, a treba súhlasiť s názorom profesora Benjamína Z. Kedara (1938 –), taktiež izraelského vedca slovenského pôvodu, že stredovekí kresťania boli v otázke vyhnanstva voči heretikom a Židom ďaleko neľudskejší než moslimovia (Kedar 1996). Nemali byť priamo nútení prijať islam. Všeobecne malo platiť pravidlo Koránu: „V náboženstve donútenie nemá čo hľadať.“ (2, 256). Neplatilo to vždy – a iste nie po víťazstvách Muhammada a jeho nástupcov nad svojimi protivníkmi. Donútenie i prenasledovanie sa určite sa praktizovalo na začiatku voči Židom i Arabom, ktorých nútili prestúpiť na islám (Kedar 1996: 173, Fattal 1958: 85-88). Neskôršie u detí, ktoré sa dostali do moslimskej krajiny bez ich kresťanských alebo židovských rodičov, napr. tureckí janičiari. Inou takou formou donútenia bolo manželstvo moslima so Židovkou alebo kresťankou. Deti takýchto rodičov museli byť vychovávané v islámskom duchu. Takými praktikami bolo tiež nosenie predpísaných odevov či odznakov, nemožnosť jazdiť obkročmo na koni, nosiť zbrane, stavať a opravovať svätyne. Tieto zákazy a príkazy sa však nie vždy uskutočňovali (Dagron 1993: 392-398). Pre kresťanov i pre Židov bolo najťažším ich ekonomické i sociálne znevýhodnenie, ktoré malo za následok stále častejšie prestupy na islám. Takáto religiozna politika spojená hlavne s hospodárskym a iným nátlakom, aj keď s určitou dávkou tolerancie, dokázala spôsobiť po stáročiach postupné zatmenie, aj keď nie úplný zánik kresťanstva v Ázii i v Afrike.

Ďalšie rozdiely medzi východným a západným kresťanstvom

Veľmi dôležitým a rozhodujúcim bolo, že nikde na Východe sa nepodarilo kresťanom získať podporu vládnučich skupín ako sa to stalo za vlády Konštantína Veľkého v Rímskej ríši. Do určitej miery to zapríčinila veľká mierou difúznosti, nejednotnosť jednotlivých kresťanských denominácií a taktiež neschopnosť dynamickej adaptability. Aj keď v Sýrii, v „prvom kresťanskom kráľovstve“ (Moffett 1992: 56-57) Ázie, alebo neskôršie pred príchodom Muhammada v Perzii, bolo značné množstvo kresťanov, preto, že nepatrili ku katolíkom chalcedonského vyznania, museli alebo opustiť svoju krajinu Sýriu, alebo boli prenasledovaní v Perzii (v inom kráľovstve s veľkým počtom kresťanov), práve preto, že sa stali podozriví domácim vládnučim kruhom, potom ako kresťania dostali slobodu Milánskym ediktom v nepriateľskej Rímskej ríši. Vyššie sme si ukázali, že to nebolo bezdôvodné. Niekedy sa zdôrazňuje, že medzi východnými kresťanmi sa nenašla svätá Helena, matka Konštantína Veľkého. Konštantín bol príliš vypočítavý politik, aby dbal na rady svojej matky. Sám sa dal pokrstiť až na smrteľnej posteli. Pre svoje rozhodnutie dať kresťanom náboženskú slobodu mal celkom iné dôvody. Nie všeobecne sa vie, že matka troch vnukov Džingischána, Mongkea (zomrel 1259), Kublaja (1215 – 1294) a Hülegüa (asi 1217 – 1265), menom Sorkaktani Beki (zomrela 1252), bola nábožná nestoriánska kresťanka (Tang Li 2006).¹ Svojich synov však nemohla presvedčiť, aby sa nimi stali, lebo v oblastiach, ktoré ovládali Mongoli, kresťania neboli hlavnou politickou ani spoločenskou silou. Hülegü, ktorý spolu s hlavným veliteľom mongolských vojsk kresťanským generálom Ked-Bukom dobyl Bagdad v roku 1258, mal za ženu kresťanku Doquz Khatun, sa správal taktiež podľa politickej situácie daného okamihu (Moffett 1992: 422-426). 30 rokov po smrti Hülegüovej ilchán Ghazan (vládol 1295 – 1304), prijal islám (Moffett 1992: 476-478). Čierne mraky sa objavili nad kresťanmi v Perzii ovládanej Mongolmi. Ale ešte nebol takmer koniec. Ten prišiel po Mongoloch počas vojenských ťažení Timura Chromého.

¹ Pozri tiež Ryann 1988, Baum 2003.

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

Iným dôvodom pre ťažkosti, ktoré malo východné kresťanstvo vo veľkej časti ázijského kontinentu, bol príliš mníšsky charakter ázijského kresťanstva (Petersen 2002: 111-112). Pokiaľ sa rozšírilo len na Predný východ alebo do Egypta, tam to nebol problém. Židovské esenské tradície i kresťanstvo, ako ho hlásali Ján Krstiteľ alebo Ježišov blízky príbuzný Jakub, o ktorom sme sa zmienili na začiatku, tam zapustili silné korene. Bolo to židovsko-apokalyptické chápanie kresťanstva ako viery v skorý koniec a nasledujúci súd ľudstva, ktoré sa ujalo v týchto krajinách, oproti inému ekumenicko-helenistickému chápaniu, ktoré sa najprv pôsobením svätého Pavla, helenisticko-židovského filozofa a rímskeho občana a neskoršie koncilov na území Byzancie, presadilo na Západe. Keď sa nestoriánske kresťanstvo dostalo do Číny tri roky po Muhammadovej smrti v roku 635, dokázalo tam byť iba náboženstvom cudzincov, teda tých čo hovorili po sýrsky alebo po perzsky, väčšinou obchodníkov usadených v najväčších čínskych mestách, ale nikdy si nezískalo sympatie čínskej inteligencie alebo vládnucich kruhov, lebo Čína mala dosť buddhistických mníchov a nepriala si mať nových. Kláštorné a nie anachoretské (pustovnícke) mníšstvo sa rozšírilo na východné hranice Sýrie a neskoršie do Perzie zásluhou Jakuba z Nisibis (zomrel asi 338), z hôr blízko miesta neďaleko dnešného Mósulu. Jakub z Nisibis bol najprv pustovníkom, ale neskôr sa stal biskupom a zakladateľom kláštorov. Údajne ich bolo sedemdesiat. Kláštory sa rozšírili aj v Perzii (Moffett 1992: 122-125, Gillman – Klimkeit 1999: 148). Podobali sa neskorším európskym, zakladaným po vzoresvätého Benedikta, ktorý založil prvý kláštor až v roku 529. Ich asketizmus a praktizovanie celibátu narážali na nepochopenie perzských zoroastriánov. Možno pod vplyvom prostredia prísne regule nestoriánskych kláštorov sa nie vždy dodržiavali. Nebolo to tak vždy. Ešte v 11. storočí nachádzame v meste Nisibis v moslimskom prostredí Eliasa, najprv biskupa (1002) a potom metropolitu (1010), ktorý v jednej eseji o pohlavnej zdržanlivosti, v rozpore s údajným hadísom (príbehom), pripisovanom prorokovi Muhammadovi, že pohlavný styk v manželstve je najlepší spôsob ako udržať ženskú vagínu čistou, tvrdil, že tento orgán zapácha väčšmi než mŕtvola (Hau 1970: 90). Iste aj v Ázii, podobne ako v Európe, splnili kláštory svoje poslanie. Boli strediskami vzdelania, umenia, a mnohí moslimovia ich

navštevovali pre krásne prírodné prostredie a dobré víno (Dagron 1994: 398-399).

V neposlednom rade len veľmi ťažko prekonateľnou prekážkou boli veľké vzdialenosti, obrovské horské masívy, púšte, stále sa meniace politické situácie. V Európe kde sa kresťanstvo sústreďovalo okolo Stredozemného mora, sa vzdialenosti dali prekonať najviac za zopár mesiacov, medzi Európou a Áziou to mohlo trvať celé roky. Nestoriáni boli v stredoveku ďaleko horlivejší misionári a v poslaní hlásať Evanjelium sa dostali ďalej a o stáročia skôr ako európski kresťania. Oni doniesli posolstvo Ježišovo do Strednej Ázie, Mongolska, do stredovekého Turkestanu (dnešného Xinjiangu), Tibetu (Uray 1983) i do vnútornej Číny. Žiaľbohu, nevydržali tlak prostredia a dejinnú nepriazeň. Neboli to iba moslimovia, zoroastriani alebo buddhistickí lamovia v Mongolsku, ktorí boli príčinami ich zániku.

Po Muhammadovej smrti sa islám ukázal ako dynamický a veľmi úspešný prvok v medzinárodnom náboženskom, spoločenskom i v kultúrnom živote. Najprv vojenské úspechy v susedných ázijských štátoch, potom ovládnutie ekonomických pozícií, intelektuálnych kapacít podrobených krajín. Ovládnutie území na k nám obrátenej ázijskej strane Pamíru, ďalej Egypta, severnej Afriky a časti Španielska malo za následok, že kresťanský svet vtedajšej strednej Európy sa začal mať na pozore. Charles Martel (688 – 741) zastavil pochod stúpencov islámu pri Tours a Poitiers v roku 732. Roku 751 to urobili Číňania pri rieke Talas. Ale islám nezastavili. V tom istom ôsmom storočí im zatarasili Chazari ich cestu do východnej a Byzancia do južnej Európy. Do východnej sa islám nedostal, ale do južnej áno prostredníctvom osmanských Turkov po páde Konštantinopolu (Carigradu), v roku 1453. Po roku 1526 až do našej bezprostrednej blízkosti, na Slovensku až po Nové Zámky medzi rokmi 1663 až 1685. Aj keď pád abbasovského kalifátu (s hlavným mestom Bagdadom, v roku 1258 po útoku mongolských vojsk) znamenal koniec zlatého veku arabskej civilizácie na Východe, stúpenci islámu v predpamírskych i zapamírskych časti Ázie sa nakoniec presadili. Pred svojou smrťou v roku 1405 stačil Timur Leng

Zatmenie východného kresťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

zničiť prakticky celé východné kresťanstvo medzi západnými hranicami Číny a Čiernym morom, medzi Ormuzom a Dillí (Moffett 1992: 484-488). On ale poničil všetko čo mu stálo na ceste k uchopeniu moci, nezáležalo mu vôbec na vierovyznaní.

Vojny, ktoré viedol Timur Leng, ochromili kresťanstvo na Východe takmer úplne. Kresťanstvu (tentokrát s absolútnou prevahou katolicizmu a protestantizmu západnej proveniencie) trvalo 500 rokov (asi do začiatku 19. stor.), pokým sa aspoň do určitej miery presadilo v Ázii, zatiaľ čo islám sa naďalej šírila v Indii, Juhovýchodnej a Strednej Ázii i v Číne (Moffett 2005). Aspoň ako náboženský systém sa ukázal i doteraz sa ukazuje byť ďaleko dynamickejší.

Obe tieto abrahámovské náboženstvá (na rozdiel od tretieho židovského) sú misionárske náboženstvá. V podstate robia, alebo aspoň mali by robiť, to čo im prikázali ich zakladatelia za predpokladu, že to neškodí ich súžitiu. Dost' bolo utrpenia, ktoré si vzájomne zapríčiňovali. Teraz ide o to, aby sa v súčasnej politickej, sociálnej i náboženskej situácii správali ekumenicky. Ako synovia a dcéry toho istého Boha s rôznymi pomenovaniami by mali konať tak, aby zachovávali vzájomný mier, rešpekt, aby primerane komunikovali a snažili sa o taký *modus vivendi*, ktorý by našu modrú planétu nevrhol po čase do záhuby. Po newyorských dvojčikách i takýto scenár nie je vylúčený.

Literatúra

- BAUM, Wilhelm (2003): *Shirin: Christin-Königin-Liebesmythos. Eine spätantike Frauengestalt-historische Realität und literarische Wirkung*. Klagenfurt : Kotab.
- BROWNE, Lawrence E. (1933): *The Eclipse of Christianity in Asia. From the Time of Muhammad till the Fourteenth Century*. Cambridge : Cambridge University Press.
- CASARTELLI, L.C. (2003): "Sasanians." In: *Hastings Encyclopedia of Religion and Ethics*. Vol. 11. New York : Scribner.
- CHILTON, Bruce – NEUSNER, Jacob, eds. (2001): *The Brother of Jesus. James the Just and His Mission*. Louisville, Kentucky : Westminster John Knox Press.

Studia Orientalia Slovaca, Vol. VIII (2009)

- DAGRON, Gilbert, *et alii*, eds. (1993): *Bischöfe, Mönche und Kaiser (642-1054)*. Freiburg : Herder.
- EUSEBIUS (1890): *Church History. A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*. McGriffert, A. C., trans. Edinburgh : T & T Clark.
- FATTAL, Antoine (1958): *Le statut légal de non-musulmans en pays d'Islam*. Beirut : Imprimerie Catholique.
- FOLTZ, Richard C. (1999): *Religions of the Silk Road. Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century*. New York : St. Martin's Griffin.
- FREEDMANN, Yohanan (2003): *Tolerance and Coercion in Islam. Interfaith Relations in the Muslim Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press.
- GILLMAN, Ian – KLIMKEIT, Hans-Joachim (1999): *Christians in Asia before 1500*. Ann Arbor : The University of Michigan Press.
- HALLEUX, André, de (1994): "Nestorius. A History and Doctrine." In: *Syriac Dialogue. First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*. Vienna : Pro Oriente, s. 200-215.
- HAU, Andreas (1970): *Brief über den Vorzug der Enthaltensamkeit gegenüber dem Geschlechtsverkehr von Elias von Nisibis. Einführung, Übersetzung. Text. Doktorarbeit*. Bonn.
- HUNTER, E. C. D. (1991): "The Conversion of the Kerait to Christianity in A.D. 1007." *Zentralasiatische Studien*, 22, 1989-1991, s. 142-163.
- HUNTER, E. C. D. (1992): "Syriac Christianity in Central Asia." *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, Vol. 44, No. 4, s. 362-368.
- HUNTER, E. C. D. (2002): "Converting the Turcic Tribes." In: LIEU, Benjamin, C., ed.: *Walls and Frontiers in Inner-Asian History*. Turnhout (Belgium) : Brepols Publishers, s. 183-195.
- KEDAR, Benjamin Z. (1996): "Expulsion as an Issue of World History." *Journal of World History*, Vol. 7, No. 2, s. 165-180.
- KIDD, BJ (1927): *The Churches of the Eastern Christendom from A.D. 451 to the Present Time*. London : Faith Press.
- KÜNG, Hans (2007): *Das Christentum*. München-Zürich : Piper.
- MACÚCH, Rudolf (1951): *Islam a kresťanstvo*. Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius.
- MALEK, Roman – HOFRICHTER, Peter, eds. (2006): *Jingjiao. The Church of the East in China and in Central Asia*. Sankt Augustin : Institut Monumenta Serica.

Zatmenie východného krasťanstva (632 – 1405): Úvahy orientalistu

- MOFFET, Samuel H. (1992): *A History of Christianity in Asia. Vol. I. Beginnings to 1500*. San Francisco : Harper.
- MOFFET, Samuel H. (2005): *A History of Christianity in Asia. Vol. II. 1500-1900*. New York : Orbis.
- PAVLINCOVÁ, Helena, HORYNA, Břetislav, eds. (2003): *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc : Vydavatelství Olomouc.
- PETERSEN, R. Dean (2002): *The Concise History of Christianity*. Peking : Peking University Press.
- PIGULEVSKAIA, Nina V. (1979): *Kultura Sirijcev v srednie veka (Syriac Culture in the Middle Ages)*. Moscow : Glavnaia redakcia vostochnoj literatury.
- RYAN, James D. (1988): "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia." *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3, s. 411-421.
- SERJEANT, RB (1981): *Studies in Arabian History and Civilisation*. London : Variorum Reprints.
- SPULER, Bertold, ed. (1961): *Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen*. Leiden-Köln : E.J. Brill.
- TANG, Li (2006): "Sorkaktani Beki. A Prominent Nestorian Woman at the Mongol Court." In: MALEK, R – HOFRIKHTER, P., eds., cit. dielo, s. 349-355.
- TROUPEAU, Gérard (1993): "Kirchen und Christen im muslimischen Orient." In: DAGRON, G., *et alii*, eds.: cit. dielo, s. 399-422.
- URAY, Géza (1983): "Tibet's Connections with Nestorianism and Manicheism in the 8th-10th Centuries." *Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde*, 10, s. 399-429.
- WIDENGREN, Geo (1961): "Synkretische Religionen." In: SPULER, B., ed.: cit. dielo, s. 43-77.

The Eclipse of Eastern Christianity (632 – 1405): Musings of the Orientalist**S u m m a r y**

Eastern Christianity (Asian and Northern African) was quite strong up to the beginning of the 7th century before the death of Muhammad in 632. The history of Western Christianity before this date had the better conditions for

Studia Orientalia Slovaca, Vol. VIII (2009)

the development after the Edict of Milan in 313, that established toleration of Christianity in the Roman Empire, where it was declared as the state religion. Something like that never happened in any country of Asia or Africa. The first oppressors of the different denominations of Eastern Christianity were Christian rulers connected with Roman Empire and Byzantium. It was mainly connected with different Christological and other teachings of faith. After Muhammad's death, Islam became the most dynamic and successful among the world religions. Timur the Great (Tamerlane), before his death in 1405, brought out, for Asia unparalleled, persecution and destruction of the Eastern Christianity. With the exception of the small enclaves, the Christianity in Asia ceased practically to exist.

